

INTERTEXTUALITÁS

Móricz Zsigmond *Harmatos rózsa* című regényében*

Móricz Zsigmond a *Harmatos rózsát* 1909-es, hiányosan fennmaradt naptárának bejegyzései szerint két fázisban, 1909. június 15. és 23., valamint július 6. és augusztus 2. között írta.¹ A regény Andor József felkérésére született az 1909-ben megindult *Élet* című katolikus folyóirat számára,² ahol folytatásokban jelent meg 1910-ben.³ Móricz Miklós feltevése a mű 1907-es megírásáról⁴ a fentiek értelmében fenntartásokkal kezelendő, az azonban majdnem bizonyos, hogy a regény korábbi változata már ebben az időben megvult. Ezt nemcsak az 1909-ben írt érettebb művektől elütő hangja, stílusa, romantikus jellege magyarázza, hanem azok az összefüggések is, amelyek mondanivalója, valamint Móricz 1906 és 1907 körül írt *A biblia* című tanulmányának bevezető fejtegetései között megfigyelhetőek. Annnyiban mégis szervesen kapcsolódik az életmű későbbi munkáihoz, amennyiben párhuzam mutatható ki cselekménye és az író egy meghatározott életszakaszának eseményei között, illetve megfigyelhetőek benne a fiktív szövegvilágba – az avatlan szem számára – zavartalanul beépülő, többnyire Móricz magánleve-

lezéséből származó részletek, melyek a mű eredendő intertextuális természetére mutatnak rá.

Az elemzéshez kiindulópontul szolgálhat Móricz 1937. február 2-i naplójának egy részlete, melyben csaknem harminc év távlatából tekint vissza a regényre, melyet összes művei előkészítésekor olvasott újra.

„Nem tudom, egyáltalán regény-e s irodalmi munka-e?... Ijesztően hatnak rám a szavak: fonogramok az életemből, idegen hangok és saját gondolataim az életem akkori eseményeiről. Hátborzongató, hogy regénnyé alakítottam, ami egy zavaros fiatalember kétségei, reményei és tehetetlen álmjai voltak. [...] a regénynek az az érdekessége van, hogy pontosan újra éli az elmúlt pillanatot, és egy kicsit más nevek, színek alatt a tényeket közli. Igazán nem nyúlhatok hozzá még stílusán sem, vagy így marad, vagy megsemmisül: ma már, a mai életfelfogással nem jutna eszembe ezt az ifjúkori lázat, amely annyira tragikusan végződött, így fogalmaztam írásba.”⁵

Móricz e kései reflexiója némi kutatás után igazolást nyer. A *Harmatos rózsa* jól felismerhetően az író korai pályaszakaszát, az 1902 és 1903 közötti idősza-

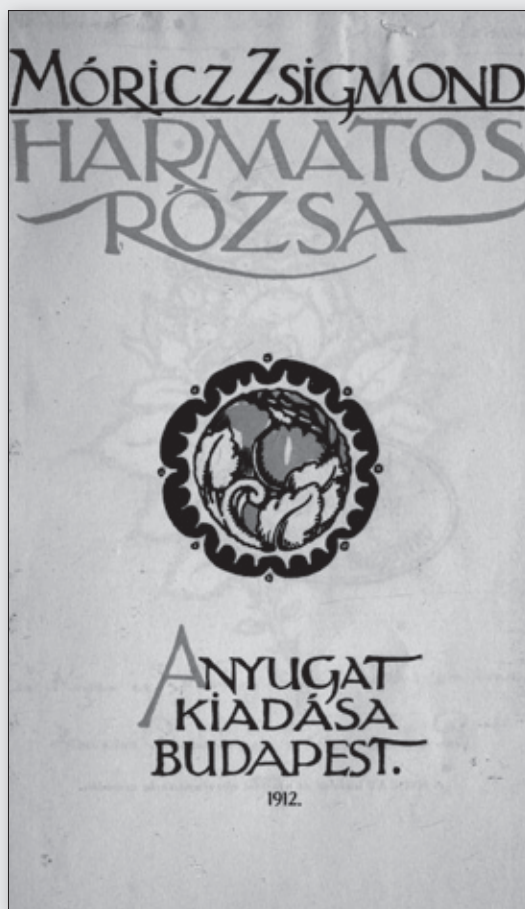
* A tanulmány a DigiPhil (A magyar irodalomtudomány filológiai portálja), a Petőfi Irodalmi Múzeum és az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet közös projektje, *Móricz Zsigmond levelezésének digitális kritikai kiadása (1892–1913)* keretében, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával készült (azonosítószám: NKFIH K 116201).

kot idézi fel. Az ekkor éppen drámaírói ambíciókat dédelgető Móricz darabjai megbuknak vagy kéziratban maradnak, verseit Vargha Gyula szigorú bírálata hatására elégeti. Nagybátyja, Pallagi Gyula, akire eddig mind előmenetele, mind az anyagiak tekintetében számíthatott, adósságokban úszik, és 1903. február 8-án váratlanul meghal.⁶ Ebben az időben ismerkedik meg Holics Jankával, majdani első feleségével, akinek sikerül vigaszt nyújtania az elkeseredések közepette. A *Harmatos rózsa* főhőse, Dávid Zsolt, fiatal földbirtokos, rátalál igaz szerelmére, és elveszíti nagybátyját, Lónyay Gyulát, aki a szülei halála óta gondoskodott róla. A végletekig racionális beállítottságú, Schopenhauer filozófiáján csüngő, gazdasága növelésével és politikai ambícióival elfoglalt Zsolt saját tapasztalatán keresztül eszmél rá nagybátyja életigenlő filozófiájának, a szerelem hatalmának igazságára. Dekadens életfelfogásával a korai Móricz alakját idézi, aki első publikációját éppen a regényben említett német filozófusról írta *Reflexiók Schopenhauer olvasása közben* címmel.⁷ Zsolt nagybátyja, Lónyay Gyula, egy Pallag nevű településen lakik, köztük éppen egy évtizednyi a korkülönbség, ahogyan az író és Pallagi Gyula között is. Zsolt szerelme, akárcsak Móricz első felesége, egy tanítóképzőt végzett hajadon, éppenséggel Virágnak hívják, ahogyan Móriczék első lánygyermekét is.

Az életrajzi párhuzamok a mű kulcsregényként való olvasására indítják a befogadót. Móricz Miklós saját elemzésében ezen az úton halad, azonban több olyan megállapítást is tesz, amelyek más megközelítések számára is kiindulópontul szolgálhatnak. „Az író ezzel az első regényével már beletalál a legmélyebb élményrétegbe, az én-rétegbe. Saját köréből alig mozdul ki, a regénybe alig szerkeszt bele külső alakokat, sőt még idegen helyzeteket is alig.”⁸ Móricz Zsigmond valóban önarcképet rajzol ebben a regényében is, amit minden bizonnyal az önmegismerés szándéka és a számvetés motivál. A szerző – Dávid Zsolt jellemfejlődésének történetében – azt a folyamatot írja meg, hogyan adta fel fiatalkori zárkózottságának védelmét, és nyílt meg a világ felé, azaz hogyan mondott le a saját léte fölötti abszolút rendelkezésnek az illúziójáról, és nyerte el ezáltal a legfőbb jót, a boldogságot. A regény e mondanivalója Dávid Zsolt és Lónyay Gyula beszélgetéséből bontakozik ki. Az ész mindenhatóságát valló Zsolt ura az életének, azaz nem teszi ki magát olyan helyzetnek, amely megbolygatná lelki egyensúlyát. A lakhelye, a domboldalon épült kastély – nagybátyja jellemzése szerint – „embernek való”, azaz olyan „kirándulóhely, ahova fáradtság nélkül el lehet jutni”, ahonnan a legszebb kilátás nyílik az egész vármegyében, „de ha beesteledik, akkor vége a szép helynek, megyünk vacsorálni, utána bezárkózunk a négy fal közt, és kétezer könyvet olvasunk el, hogy megtanuljunk, hogy kell bölcsen felhasználni az Isten szép

világát a magunk hasznára”.⁹ Lónyaynak kenetes előadásával sikerül meggyőznie unokaöccsét, hogy élete tartalmatlan, és a boldogság megtalálásához meg kell házasodnia. A jóságtól, gyöngédségtől, minden emberi erénytől megcsömörlött Zsoltra jelentős hatással van ez a beszélgetés a házasságról, amely Lónyay szerint „valami magasztos társulás a legfőbb emberi célra: a boldog életre”, hiszen így válhat istenhez hasonlóan halhatatlanná a „gyarlando ember”.¹⁰ A regény cselekményét a nagybátynak ez a bölcsessége foglalja keretbe, indítja meg, és szervezi. Zsolt életét mintha ez a filozófia irányítaná, a meghasonlott szubjektum ennek megértése során épül újjá – ugyanakkor e bölcsesség is az életút lefolyása által nyeri el igazolását.

A főhős ugyanakkor nem passzív elszenvedője az eseményeknek, hiszen szabad akaratából hozza meg a döntést, hogy meg akar változni. Tetteit részben a tökéletesedésre való törekvés határozza meg: elgondolkodik rajta, „micsoda boldog élet teremne a földön”,¹¹ ha nagybátyja lelki gazdagsága egyesülne az ő józanágával. Ez az érdeklődés a regény egy későbbi pontján is kiütözik, túl a Virággal való első személyes találkozón, valamint a vers formájában postára adott határozatlan vallomáson: „Hová fogok még fejlődni, ha Virág segít”.¹² A lány megpillantása gerjesztette szerelmi rajongás azonban fokozatosan úrrá lesz józan íté-

lőképeségén: „Behunyta a szemét, s most egészen tisztán jelent meg előtte a kép, amint ott állott a két lány a tetőn. Kettő? Csak az értelme mondja, hogy kettő, a szeme csak egyet lát, egy fehér, halvány, édes fehérpiros lányt, egy szál tearózsát.”¹³ Erre akkor eszmél rá, amikor a vendégségben már éppen menekülni készül a számára kellemetlen táncos multság elől, de visszatartja annak a gondolata, hogy soha többet nem láthatja Virágot. „Elvesztettem a szabad akaratomat. Nem tudok elmenni, nem bírok elmenni! Itt maradok, és játéklabdája leszek a szenvedélynek...”¹⁴ A kereti széken ülve, s az eget kémelve döbben rá először, mennyire parányi az emberi lét a mindenséggel szemben. „Szeme, mint passzív tükör fogta fel a mérhetetlenségnek eléje tűnő képét, s Zsolt megérezte, hogy most először néz a semmibe, úgyhogy nem ő keresi azt föl, csak engedi, hogy az az érthetlenség, a külvilág hasson rá. Nem kutatott a pillantásával, hanem beengedte a nagy hatásokat magába.”¹⁵

Zsolt a regény cselekménye során folyamatosan kiteszi magát azoknak a változásoknak, amelyet Virág iránti érzései gyakorolnak rá. Az emberi végességet a szerelemföltés gondolatai is bizonyos fokig fellillantják előtte, de igazán mégis a halál ténye tudatosítja számára. Lónyay Gyula haldoklásának a híre váratlanul éri, és általa érti meg és éli át saját tehetetlenségének, emberi mivoltából adódó esendőségének törvényét. Ez a fejezet több elemző szerint sem illeszkedik elég szervesen a regény cselekményébe. Szilágyi Zsófia szerint „nem a mű logikája, hanem az író életének akkori történései miatt” került bele a történetbe,¹⁶ Mórincz Miklós pedig pusztán eszköznek tartja ahhoz, hogy „a lánynak legyen őt miből kimentenie”.¹⁷ Meglátásom szerint Zsolt jellemfejlődése a veszteség átélésének hatására ér el egy bizonyos tetőponthoz: a kezdetben önző, magának való földbirtokos itt érti meg igazán, hogy nem minden esemény érte történik a világon, és ezután lesz képes Virágra nem csak mint boldogsága eszközére tekinteni. Lónyay Gyula halála, bár valóban kevésbé motivált epizódja a regény cselekményének, pár ponton mégis elő van készítve. A már idézett kertjelenetben Zsolt passzív tekintettel néz a semmibe: „érezte, hogy most éppen úgy szemben áll a világfölkötti törvényekkel, mint mikor a halál előtt torpadt meg az értelme.”¹⁸ A jelenet nagybátyja halottas ágyánál megismétlődik, a tekintet ezúttal valóban a haldokló emberé: „Amint ránéz, látja, hogy maga elé bámul, fel a mennyezetre. Utána pillant, hova? Sehova. A semmibe.”¹⁹ Legközelebbi családtagja halálát megelőlegezi a regényben Pirocska udvarlójának, Bertalannak az öngyilkossága is. Zsolt számára a főhadnagy halála egyben egy választható lehetőség is, a saját maga feletti rendelkezés visszaszerzésének önellentmondástól nem mentes lehetősége, amelytől csak Virág szerelme tartja vissza.

A *Harmatos rózsza* tehát parabolyszerű mű, mondhatni tézis- vagy irányregény, amely az emberi végességnek és az élet értelmének kérdéseire kíván válaszolni. Példázatossága csak részben magyarázható az a már ismertetett körülménnyel, hogy Andor József lapja számára készült. Mórincz Zsigmondot régóta foglalkoztatta a hit kérdése és a biblia státusza a korabeli kulturális miliőben. 1906 őszén másodszor is beiratkozott a teológiára, ezúttal a pesti egyetemen, és az elkövetkező évben a fenti kérdéseket tárgyaló tanulmányon dolgozott, amely végül *A biblia* címen két részben megjelent az *Athenaeum* című folyóirat 1907-es negyedik, illetve 1908-as első számában.²⁰ Ennek bevezetőjében a bibliát életfilozófiaként határozza meg, amely segítségére lehet az embernek olyan élethelyzetek megoldásában, amelyeket nem maga idéz elő, pusztán megtörténnek vele. „Az ember – mint írja – soha sincs csupán tőle függő körülmények között, pedig tisztán csak a maga erejére van utalva, a mellett vágyai határtalanok s ereje nagyon is véges: a vallás rendesen szűkebbre vonja a vágyak körét s egy magas világerő részévé tévén az embert, megsokszorozza ennek erejét. Abból, ha az egyén elveszti ezt a kívülről jött szellemi segínyt, az következik, hogy saját maga kis körére szorul élete, maga lesz önistenévé, mert csak magában bízhat, csak önmagától várhat segínyt: szóval a legegyszerűbb emberi föladat megoldására is képtelenné válik, mihelyt az ő parányi léte a nagy mindenség létével kerül szembe. A nagy ellentét lelki egyensúlyvesztést, csődöt, vagy tragikai bukást idéz elő.”²¹ A vallás ezek szerint fontos fogódzó az ember számára, „hogy lelkét alkalmassá tegye az életre s a világ minél jobb fölhasználására”.²² A *Harmatos rózsza* főhőse, Dávid Zsolt, ezt a fogódzót eleinte a józan észbe vetett határtalan hitben találja meg, amely egy bizonyos fokú életuntsággal és utilitarista szemléletű életvitellel keveredik. Ebben a hitében rendül meg a regény kezdetén nagybátyja bölcselkedése hatására, és kezdi keresni a szerelemben azt a legfőbb jót, amely életének tartalmat és boldogságot ad. Kiss Virág megkörményezése során azonban folyamatosan beleütközik az életnek azokba az akadályaiiba, amelyek a csak önmagának való embert sem kerülhetik el. A szerelem okozta lelki vívódások során több ízben szembesül vele, hogy nem ura saját tetteinek, de, mint utaltam rá, legerősebben a halál okozta veszteségérzet ébreszti rá saját elesettségére, mulandóságára. A regény végül pozitív kicsengéssel ér véget: Zsolt nemcsak elnyeri Virág szerelmét, hanem az átélt traumák és helyzetek hatására megtanulja megbecsülni; végső soron tehát elsajátítja a nagybátyjától ráhagyott életbölcseiséget. A felismerésig nem a biblia olvasása vagy a vallás gyakorlása vezet el, hanem érzései, valamint élete olykor tragikus fordulatai; mindenesetre a vallásos hitben való megnyugvástól nem áll mesz-

sze az a lelki egyensúly, amelybe a regény befejezésében jut. A narrátor a teremtéshez hasonlítja Zsolt életének révbe érkezését: „Egy pillanat alatt megtörtént a kaotikus állapotból a világ teremtése. És lőn, hogy minden szép renddel állott készen a hetedik napon: Ünnepi rendben”.²³

Szinte a *Harmatos rózsza* tartalmi összefoglalásaként olvasható Móricz 1922 nyarán megjelent négy *Vasárnapi prédikációja*, melyben a szerző „szellemi önéletrajzában” megírására vállalkozott. Az első rész az „énről” az önnön különösségét, egyediségét felismerő ember monológja,²⁴ míg a második, a „sejtről” szóló beszéd az univerzumot alkotó legkisebb egységről, a világmindenség kicsinyített másaként felfogott egyénről szól.²⁵ A harmadik részben Móricz az istenhez való viszonyáról vall, akinek létét filozófiai olvasmányai hatására megkérdőjelezte, majd nagybátyja halálának bekövetkeztekor kénytelen volt elismerni. A rádöbbenés arra, hogy nem ő rendelkezik saját élete felett, eleinte ez önrendelkezés keserves visszaszerzésére ösztökéli, amelynek módját az öngyilkosságban véli felfedezni.²⁶ Végül a negyedik prédikációban ér el lelki útjának végére azáltal, hogy megtalálta a szeretetben „minden emberi lehetőségek legfelső határát”, és egyben azt az erőt is, amely képes visszatartani a vívódások közepette az öngyilkosság gondolatától.²⁷ Móricznak ez az önvallomása saját szemléletmódjának változásairól egyértelmű párhuzamot mutat a regényalak Dávid Zsolt jellemfejlődésével.

Érdemes itt visszakanyarodnunk a szerző korábban idézett naplóbeli reflexiójához, melyben a fentebb már tárgyalt regényrészlet alapjául szolgáló sikertelen „szökésnek” az emlékéit idézi fel: „Mikor azt olvasom, hogy a 66. lapon Zsolt el akar menni: ez valósággal az én elmenési pillanatom volt Jankától egy kispesti bálon: a regénynek az az érdekessége van, hogy pontosan újra éli az elmúlt pillanatokot, és egy kicsit más nevek, színek alatt a tényeket közli.”²⁸ A *Harmatos rózsza*nak valóban számos olyan részlete van, amelyek az író életének egyes eseményeit idézik fel, de bizonyos esetekben ennél is többről van szó, amikor személyes dokumentumok is beíródnak a regénybe. Egyik ilyen „lelet” Virág válasza Zsolt szerelmes versére. „Feláll, könyvestáskáját kinyitja, s jó ideig kutat, turkál benne. Végre megvan, amit keres: egy képeslap, amelyre két szál hóvirág van festve. Egész bátran veszi föl a tollat, szép, piros ajkain csintalan mosoly játszik, s az egyik hóvirág szára alá finom szabályos betűkkel odaír egy sort, verssort, idézőjelbe téve...”²⁹ A képeslapra Zsolt versének utolsó sorát írta, ami így kétértelmű válasz volt a fiú kétértelmű gesztusára: „Kis hóvirág, bús emlék – én nem jós vagyok.”³⁰ Az eredeti képeslapot szemügyre véve – melyet Holics Janka 1902. április 27-én írt Móricznak – látható, hogy a regénybeli narrátor annak pontos leírását adja.³¹ Ugyanígy

helyet kapnak a regényben azok a Jankának küldött képeslapsorozatok, melyeken a címzésen kívül pusztán a levélíró „Zs” monogramja szerepel.³² Míg Móricz többnyire népdalgyűjtő útjairól küldött ilyen csomagokat,³³ Dávid Zsolt külföldi utazgatása helyszínéről „üzen” Virágnak: „Összeválogatott egypár tucat szebbnél-szebb lapot, s nekiült vacsora után megírni. A kép alá egy szót sem írt, csak Zs. betűjét ugyanolyan szeszélyes alakkal, mint a vers alá biggyesztette, s a címlapra olyan jól esett leírni ötször, tízszer, hússzor, végtelen sokszor, hogy Kiss Virág, Kiss Virág.”³⁴ Még Janka szüleinek írásképéről is leírást kapunk, amikor a harminchatodik fejezetben Virág levelet kap a szüleitől: „Első oldalon az édesapja ünnepélyes, hivatalos szépírása [...]. A többi három lapon az édesanyja kusza sorai, még a lap szélei is mindenütt körülírva utólag eszébe jutott s épp a legfontosabb mondanivalókkal.”³⁵ A 39. fejezetben a nagybátyja halálos ágyától hazaérkező Zsolt Virág részvétnyilvánító levelét találja az asztalán, melynek szövege szó szerint megegyezik Holics Janka Móricznak küldött 1903. febr. 10-ei, magángyűjteményben levő levelével,³⁶ pusztán a megszólítást cserélte le a regénybeli névre: „A legőszintébb részvét adja kezembe a tollat; úgy szeretném megvigasztalni, mert tudom, hogy most igen nagyon fáj a szíve – de nem tudom hogyan... Csak azt tudom, hogy most maga úgy érzi, hogy mindenét elvesztette, azt hiszi, hogy talán a lelkét is magával vitte a szeretett halott...”³⁷ Ezenkívül ugyanebben a fejezetben Virág eltitkolt verse, amelyet Zsolt elolvas,³⁸ Móricz Miklós szerint azonos Holics Janka versének általa még ismert kéziratával.³⁹

Az életrajz szöveges dokumentumainak applikálását a regénybe nem pusztán az önmegértésre való törekvés motiválja, hanem olyan regénypoétikai szempontok, amelyek Móricz későbbi műveiben is meghatározóak lesznek. A *Harmatos rózsza*ban két olyan szöveghely is szerepel, amely alkotásmódszertani reflexióként is olvasható. Közülük az egyik éppen Dávid Zsolt monológja a vendégség utáni napon, a Virággal való bizalmas megismerkedést követően, a huszonharmadik fejezetben. Zsolt, míg korábban távcsövön keresztül szemlélte környezetét, már-már szerző-narratori szerepbe helyezkedve, most – anélkül, hogy ennek tudatában lenne – élete főszereplőjévé fokozza le magát azáltal, hogy e „regény” írójának önmaga helyett az életet nevezi meg. E monológ egyszersmind az egyik olyan szöveghely, ahol a mű önnön megalakotottságát tárja fel:

„Ez ám a regény!... Hány fázisán mentem én át az utolsó negyvennyolc óra alatt a szerelemnek... Az élet, az a legkülönb regénycsináló. Az írók ellesnek egy-egy vonást, de meghamisítják az életet. Nekik nem meglátni való, ha nem nagy, mozgalmas cselekvény, ha nem lázas, izga-

tó a mese. Ki lát be a szív mélyére. Ki képes a pillanatok fontos lelki hatásait megérteni. Ki hinné el, hogy velem e két nap alatt több történt, mint egész huszonöt éves életem alatt. Hol vagyok az első meglepetés lázától, mostani nagy, tiszta, méltóságos, rendíthetetlen szerelmemig. Magam is képtelen volnék elemezni az átalakulás folyamatát. Az élet megfoghatatlan... Milyen zagyván kavarg bennem minden hatás és érzés, ha visszagondolok arra, ami történt...”⁴⁰

Zsoltnak ez a bekezdésnyi monológja, metanyelvi reflexióként olvasva, igen rafinált. A szöveg itt olyan regényként állítja magát, melynek az „élet” a szerzője, kétértelmű választ adva az olvasónak arra a kérdésre, fikcióval vagy önéletrajzzal van-e dolga. Bizar módon ezeknek az olvasóknak a táborában tudhatjuk magát az író is, aki – a fentebb már idézett naplójában – tanácsstalanságát fejezi ki afelől, hogy műve „regény-e s irodalmi munka-e”.⁴¹ De feltehetően nemcsak erre az eldönthetetlen kérdésre adott kétértelmű válaszként értelmezhető az idézett szövegrész, hanem annak pusztá megállapításaként is, hogy e regényben a valóságreferencialitást hordozó elemek keverednek a fikcióval. Így ugyanaz mondható el a *Harmatos rózsáról*, amelyre Cséve Annának a *Míg új a szerelemről* írt elemzése konkludál, miszerint e kettősséget a regény sajátosságaként, „az írás természetének jellegzetes vonásaként kell vizsgálnunk”.⁴² E jellegzetesség a *Harmatos rózsza* esetében abban a törekvésben összpontosul, mely szerint az írónak nem „csinálnia” kell regényét, hanem az életben, önnön életében felismernie azt. 1933. szeptember 12-ei naplójában a saját addigi eredményeivel elégedetlen Móricz kétkedve mentegeti ezt az egyébként egész addigi pályáját megha- tározó módszert.

„Ez a könnyűség csalt talán rossz utakra. Oly játszva és szórakozva írtam minden regényemet, hogy nem éreztem szükségét annak, hogy megfeszítsem magamat. [...] Mi az, ami könnyűvé tette?... Az, hogy mindig kezemügyében volt egy életkeret, amelyben alakok bármilyen tömege jelent meg. Ha száz alak kellett, mind élt és beszélt és soha egy pillanatilig nem kellett várni, hogy melyik mit fog mondani, mert alig várták az alakok, mint a társaságban, hogy megszólaljanak, s vissza kellett őket tartani, hogy ne fecsegenek fölöslegesen. [...] Ille- nék már egyszer nem meglegedett lenni avval, hogy én magam írás közben szívesen látom, ami feltáru- lom, hanem beleavatkozni az önkéntelen színes képbe, és a lélek szenvedését és az esemény kialakulásának sodrát figyelni. Szóval alkotni. Vajon sikerülni fog-e egy megírt munkába utólag belevinni a szerkezetet és a cselekvés energiáit.”⁴³

Móricz a *Harmatos rózsába* nem utólag vitte bele a szerkezetet, hanem a saját élettörténetével párhuzamos cselekményben megtalálta igyekezett a rendszert, az értelmet, amely azt egészíti ki. A regényesség mesterkéltével szemben az életszerűség követelményének próbált eleget tenni, amit igen plasztikusan fejez ki a regény egy másik részlete, Zsolt rövid jellemrajza a narrátortól: „Az ő elméje csak arra való, hogy nehéz, nagy problémákat oldjon föl könnyűké, tisztákká, hamar megérthetőkké, arra nem, hogy a könnyedséget, a fölszínt tegye mélységgé.”⁴⁴ Az életet, a felszínt mélységgé tenni, a lelki folyamatokat hamisítás nélkül ábrázolni: poétikai szempontból ez a kettős törekvés motiválhatta a *Harmatos rózsza* megírását. Ezek az alkotásmódszertani problémák, összefonódva az önarckép megrajzolásának szándékával, teszik megokolhatóvá a valós levélszövegek és egyéb dokumentumok beemelését a regény fikcionális terébe.

JEGYZETEK

- Móricz Zsigmond naptára 1909-ből, anekdota, PIM Kézirattár, M. 100/3957/3. Vö. MÓRICZ Zsigmond, *Holics Jankának*, 1909. júl. 25., [jegyzetek], in MÓRICZ Zsigmond, *Levelezés: 1892–1913*, kiad., jegyz. CSÉVE Anna et al. (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2019), hozzáférés: 2019. 03. 16., <http://digipihl.hu/o:mzs-lev.tei.937>.
- MÓRICZ Zsigmond, *1936. január 23. 17.10.*, gépirat, magántulajdonban. Vö. MÓRICZ Zsigmond, *Holics Jankának*, 1909. júl. 25., ..., <http://digipihl.hu/o:mzs-lev.tei.937>.
- PESTI Ernő, *Móricz Zsigmond bibliográfia* (Budapest: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1979), 143.
- MÓRICZ Miklós, *Móricz Zsigmond érkezése* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1966), 16–19.
- MÓRICZ Zsigmond, „Móricz Zsigmond naplójából”, közléteszi CSÉVE Anna, *Holmi* 13 (2001): 859–902, 901–902.
- Vö. MÓRICZ Zsigmond, „Vasárnapi prédikáció: Találkozásaim Istennel”, *Pesti Napló*, 1922. aug. 13., 7–8.
- P. KISS PÁL [MÓRICZ Zsigmond], „Reflexiók: Schopenhauer olvasása közben”, *Debreceni Ellenőr*, 1899. dec. 30.
- MÓRICZ Miklós, *Móricz Zsigmond érkezése* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1966), 20.
- MÓRICZ Zsigmond, „Harmatos rózsza”, in MÓRICZ Zsigmond, *Regények I.*, Móricz Zsigmond összegyűjtött művei (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975), 165–305, 167–168.
- MÓRICZ Zsigmond, „Harmatos rózsza”. ..., 170–171.
- MÓRICZ Zsigmond, „Harmatos rózsza”. ..., 179.
- MÓRICZ Zsigmond, „Harmatos rózsza”. ..., 250.
- MÓRICZ Zsigmond, „Harmatos rózsza”. ..., 184.
- MÓRICZ Zsigmond, „Harmatos rózsza”. ..., 215.
- MÓRICZ Zsigmond, „Harmatos rózsza”. ..., 216.
- SZILÁGYI Zsófia, *Móricz Zsigmond* (Budapest: Kalligram, 2013), 174–175.
- MÓRICZ Miklós, *Móricz Zsigmond érkezése*. ..., 21.
- MÓRICZ Zsigmond, „Harmatos rózsza”. ..., 216.
- MÓRICZ Zsigmond, „Harmatos rózsza”. ..., 294.

- 20 MÓRICZ Zsigmond, „A biblia: I.”, *Athenaeum* 16 (1907): 524–538; MÓRICZ Zsigmond, „A biblia: II.”, *Athenaeum* 17 (1908): 76–102.
- 21 MÓRICZ Zsigmond, „A biblia: I.” . . . , 524–525.
- 22 MÓRICZ Zsigmond, „A biblia: I.” . . . , 525.
- 23 MÓRICZ Zsigmond, „Harmatos rózsza” . . . , 304.
- 24 MÓRICZ Zsigmond, „Vasárnapi prédikáció: Az Énről”, *Pesti Napló*, 1922. júl. 30., 7–8.
- 25 MÓRICZ Zsigmond, „Vasárnapi prédikáció: A Sejtéről”, *Pesti Napló*, 1922. aug. 6., 7.
- 26 MÓRICZ Zsigmond, „Vasárnapi prédikáció: Találkozásaim Istennel”, *Pesti Napló*, 1922. aug. 13., 7–8.
- 27 MÓRICZ Zsigmond, „Vasárnapi prédikáció: A szerelemről”, *Pesti Napló*, 1922. aug. 20., 7.
- 28 „Móricz Zsigmond naplójából” . . . , 901.
- 29 MÓRICZ Zsigmond, „Harmatos rózsza” . . . , 247.
- 30 MÓRICZ Zsigmond, „Harmatos rózsza” . . . , 268.
- 31 HOLICS Janka, *Móricz Zsigmondnak*, 1902. ápr. 27., in MÓRICZ Zsigmond, *Levelezés* . . . , hozzáférés: 2019.03.16, <http://digiphil.hu/o:mzs-lev.tei.174>.
- 32 Vö. pl. MÓRICZ Zsigmond, *Holics Jankának*, 1902 és 1903 között, in MÓRICZ Zsigmond, *Levelezés* . . . , hozzáférés: 2019. 03. 16., <http://digiphil.hu/o:mzs-lev.tei.292>.
- 33 Vö. pl. MÓRICZ Zsigmond, *Holics Jankának*, 1903. aug. 6., in MÓRICZ Zsigmond, *Levelezés* . . . , hozzáférés: 2019. 03. 16., <http://digiphil.hu/o:mzs-lev.tei.377>.
- 34 MÓRICZ Zsigmond, „Harmatos rózsza” . . . , 259.
- 35 MÓRICZ Zsigmond, „Harmatos rózsza” . . . , 283. Vö. pl. Szklenár Teréz, *Móricz Zsigmondnak*, 1906. márc. 21., in MÓRICZ Zsigmond, *Levelezés* . . . , hozzáférés: 2019. 03. 16., <http://digiphil.hu/o:mzs-lev.tei.735>.
- 36 HOLICS Janka, *Móricz Zsigmondnak*, 1903. febr. 10., in MÓRICZ Zsigmond, *Levelezés* . . . , hozzáférés: 2019. 03. 16., <http://digiphil.hu/o:mzs-lev.tei.303>.
- 37 MÓRICZ Zsigmond, „Harmatos rózsza” . . . , 301.
- 38 MÓRICZ Zsigmond, „Harmatos rózsza” . . . , 302–304.
- 39 MÓRICZ Miklós, *Móricz Zsigmond érkezése* . . . , 28–29.
- 40 MÓRICZ Zsigmond, „Harmatos rózsza” . . . , 229.
- 41 „Móricz Zsigmond naplójából” . . . , 901.
- 42 CSÉVE Anna, *Az írás gyepőlője: Móricz Zsigmond szövegalkító gyakorlata*, Szó_köz (Budapest: Fekete Sas Kiadó, 2005), 40.
- 43 MÓRICZ Zsigmond, *Naplók: 1930–1934.*, kiad. CSÉVE Anna et al. (Budapest: Noran Könyvesház Kft., 2016), 404–406.
- 44 MÓRICZ Zsigmond, „Harmatos rózsza” . . . , 194–195.

Török Sándor Mátyás (Budapest, 1988): irodalomtörténész, költő. Kutatási területe József Attila életműve, illetve a 20. század első felének magyar irodalma. Részt vett a *József Attila összes tanulmánya és cikke (1930–1937)*, valamint a *Móricz Zsigmond levelezése (1892–1913)* című kritikai kiadások sajtó alá rendezésében. Jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeum muzeológusa. Versei az *Új Forrás* mellett az *Apokrif* irodalmi folyóiratban jelentek meg, melynek 2008 és 2011 között olvasószerkesztője volt.